

(Тим қора зулфинг Лайлию дил унинг
Мажнунидир,

Ул сенинг шакарлабинг Ширину жон
унинг Фарҳодидир)

Бу байтда “дил”нинг маъно белгиловчиси
“Мажнун” сўзи бўлиб, шу афсонавий сиймо
хислатларидан келиб чиқиб, “дил” бу ерда
“савдойилик манбаи”ни ифодалайди.

“Дил” сўзи ишлатилган бир неча байт-
лардаги ташбеҳ билан келтирилган маъно-
лар силсиласининг талқини шуни кўрсата-
дики, “дил” тимсоли Жомий ғазалларида ҳар
бир байтда бир-биридан фарқли маънолар

касб этади. Шундан маълум бўладики, шеъ-
рийат матнидаги қўлланган ҳар бир тимсол
ҳам ўз том маъносида, ҳам бадий санъатлар
воситасида хилма-хил маъноларни ифода-
ловчи мажозий маънода ва ҳам ирфоний
тасаввуфий маъноларни ифодалайди. XV
аср мумтоз шеърийатнинг сири ҳам шунда.
Бу маъноларнинг тўлалигича кашф қилини-
ши Жомий шеърийатининг, қолаверса, Шарқ
мумтоз шеърийатининг жозибасини, шоир-
нинг маҳоратини ва унинг теран юрак сир-
ларини англашга имкон беради.

АЛИШЕР НАВОЙ АСАРЛАРИДА ҚЎЛЛАНГАН ОЗИҚ-ОВҚАТ НОМЛАРИНИ ИФОДАЛОВЧИ ЛЕКСЕМАЛАР ПАРАДИГМАСИ

РОЗИҚОВА ГУЛБАҲОР

Филология фанлари номзоди, ФарДУ

Аннотация. Мазкур мақолада Навоий асарларида қўлланган озиқ-овқат номларини ифодаловчи лексемалар таҳлил қилинган.

Таянч сўз ва иборалар: лугат, лексикология, лексикография, парадигма, микросистема, лексик-семантик муносабатлар, жинс-тур муносабати, бутун-бўлак муносабати.

Аннотация. В данной статье анализируются парадигмы лексем названий продуктов в произведениях Алишера Навои.

Опорные слова и выражения: словарь, лексикология, лексикография, парадигма, микросистема, лексико-семантические отношения, гипо-гиперонимические отношения, партонимические отношения.

Summary. The lexemes that expressed the names of food that were used in the works of Alisher Navoi are analysed in this article.

Keywords and expressions: dictionary, Lexicology, Lexicography, paradigm, microsystem, lexo-semantic relations, gender-type relations, the whole-the part relations.

Юртбошимиз Ислом Каримов “этимологик ва қиёсий луғатлар нашр этиш, зарур атама ва иборалар, тушунча ва категорияларни ишлаб чиқиш, бир сўз билан айтганда, ўзбек тилини илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш миллий ўзликни, Ватан туйғусини англашдек эзгу мақсадларга хизмат қилиши шубҳасиз”¹,

дея таъкидлайдилар. Бу фикрлар ўзбек тилшунослиги, хусусан, ўзбек лексикологияси ва лексикографияси олдида улкан вазифалар турганлигини кўрсатади.

“Халқимиз асрлар давомида она тили-
миздаги сўзларни тўплаб, уларга жило
бериб, қўз қорачиғидек асраб-авайлаб кел-
ган. Бунинг натижасида Маҳмуд Қошғарий-
нинг “Девону луғатит турк” асари пайдо

¹ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008. 87-б.

бўлди ва шу асосда ўзбек лексикографияси шаклланди. Унинг негизида буюк адиб, ҳас-сос шоир Алишер Навоий асарлари маъно-сини кенг оммага етказиш учун “Санглоҳ”, “Луғати атрокия”, “Хулосаи Аббосий”, Толе Имонийнинг “Бадойи ал-луғат”, Муҳаммад Ризоҳоннинг “Мунтахаб ал-луғат”, “Абуш-қа” сингари луғатлари майдонга келди. Бу даврда яратилган луғатлар ўзининг ранг-баранглиги, бойлиги билан алоҳида эъти-борга молик”¹. Буюк мутафаккир асарларини ўрганишда Алишер Навоий асарларининг ўн беш томлигига илова сифатида нашр этил-ган” Навоий асарлари луғати” ва “Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати” (4 томлик) ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Алишер Навоий асарлари лексик тизимида озик-овқат номлари алоҳида микросистемани ташкил қилади. Мазкур лексемаларнинг маъ-новий табиатини тадқиқ қилиш, “уларнинг лек-сик сатҳдаги ўрнини белгилаш, лексемаларо лексик-семантик муносабатларни аниқлаш, шу асосда уларни идеографик луғатларда акс этти-риш каби вазибаларнинг амалга оширилиши лексикографик амалиёт учун муҳим аҳамият касб этади”².

Алишер Навоий она тилида ижод қилиш, она тилининг бойлиги ва гўзаллигини ўз асарлари орқали дунёга танитиш билангина чекланиб қолмади. Она тилини ўша даврда бадий адабиёт учун анъана бўлиб қолган форс тилига қиёслаб, бу тилдан ҳеч қолиш-маслигини, ҳатто баъзи ўринларда устунроқ туришини илмий жиҳатдан ҳам исботлаб бермоқни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Ана шу мақсадда 1499 йилда икки тил муҳо-камасига – икки тилнинг чоғиштира грам-матикасига бағишланган махсус асарини – “Муҳокамат ул-луғатайн” асарини ёзди.

Алишер Навоий икки тилни қиёслаб экан, борлиқдаги нарса ва ҳодисаларни ном-лаш, уларнинг турларини фарқлашда ҳам сарт (форс) тилида эквиваленти бўлмаган сўзларни топади. Озик-овқат номларини ифодаловчи *орқа, ошуглуг илик, ён сўнгак, қобурға, илик, ўрта илик, бўғузлағу, қаймоғ, қатлама, буламоғ, қурут, улоба, манту, қуй-моғ, уркамоғ, тутмоғ, умоч, қўмоғ, толғон* каби, ичимлик номларини ифодаловчи *қи-миз, сузма, бохсум, бўза* каби сўзлар ҳам ана шундай сўзлардан ҳисобланади.

Буламик – унни сутга булаб (қориб) тайёрланадиган аталасимон овқат. Бу сўз кўчма маънода аралаш-қуралаш, чалкаш нарса маъносида қўлланади³ (кейинги ўрин-ларда “ЎТИЛ” кўринишида берилади). Бу от қадимги туркий тилдаги “қориштир” маъно-сини англатувчи *була* феълидан -мық қў-шимчаси билан ясалган; кейинчалик “а” унлиси “ä” унлисига алмашган, “ы” унли-сининг қаттиқлик белгиси йўқолган була+мық=буламық>булăмик⁴ (кейинги ўринлар-да “ЎТЭЛ” кўринишида берилади).

Уркамоғ сўзи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳам, “Ўзбек тилининг этимологик луғати”да ҳам берилмаган. Навоий асар-ларининг тўрт томли луғатида бу сўз таом турларидан бирини англатиши айтилади, хо-лос. Унинг қандай таом эканлиги, тайёрла-ниш услуби ҳақида маълумот берилмайди.

Умоч сўзига “Ўзбек тилининг изоҳли луға-ти”да шундай таъриф берилади: уваланган хамир солиниб пиширилган суюқ ош. “Ўзбек тилининг этимологик лиғати”да бу сўз шун-дай изоҳланади: умоч хамирни увалаб солиб пишириладиган суюқ овқат. Бу от қадимги туркий тилдаги “майдала” маъносини англат-ган ув- (оғ->ов->ув-) феълидан -мач қўшим-часи билан ясалган; кейинчалик в ундоши

¹ Нурмонов А., Собиров А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати // Ўзбекистон овози. 2009 йил 16 апрель.

² Исломов И. Ўзбек тилида рельефонимлар: тизими, структураси ва маъновий муносабатлари. НДА. – Т., 2012. 3-б.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. Т. I. 369-б.

⁴ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луға-ти. – Т.: Университет, 2000. 67-б.

талаффуз қилинмай қўйган, ўзбек тилида а
унлиси â унлисига алмашган (оғ->ов->ув-)
+мач = ув-мач>умач>умâч (ЎТЭЛ, 389).

Кўмоч–кўмач сўзига шундай тариф берилади: “Ўзбек тилининг изохли луғати”да: Иссиқ кулга кўмиб пишириладиган нон (ЎТИЛ, II, 455). Навоий асарларининг тўрт томли изохли луғатида *кўмоч* сўзи *кўмоч* шаклида ҳам ишлатилиши айтиб ўтилиб, бу сўзнинг иккита маъноси берилади: 1) Қўрга кўмиб пиширилган нон. 2) Чодир устунининг уст томонига қўйилган ўртаси тешик тўгарак чарм.

*Ким ул чодир кўмочидек етишгай,
Гадо уйига кўзлардин ниҳони.*

Алишер Навоий “Ҳазойин ул маоний”¹
(кейинги ўринларда “НАЛ” кўринишида бе-
рилади).

“Ўзбек тилининг этимологик луғати”да *кўмоч* сўзининг этимологияси ҳақида ҳам маълумот берилди. Бу от қадимги туркий тилда “чуқурга жойлаб, устини тупроқ билан беркит” маъносини англатувчи *к* *ө* *м* феълидан -(ā)ч кўшимчаси билан ясалган² (кейинги ўринларда “ДЕВОН” кўринишида берилди); ўзбек тилида *ө* унлисининг юмшоқлик белгиси йўқолган: *көм*+*ач*=*көмāч*>*комāч*.

Одатда, кўшимча олдидан орттирилган унли асосдаги унлига уйғун равишда танланади, шунга кўра *к* *ө* *м* феълига -ч кўшимчаси -ўч шаклида кўшилиши лозим эди, лекин -ăч шаклида кўшилган. Бундай ходисанинг воқе бўлишига қадимги туркий тилда бу сўздан аввал “хазина”, ”кўмилган бойлик” маъносини англатган *көмүч* сўзининг ясалгани (ДЕВОН, 341) сабаб бўлгандир: бу икки сўзнинг фарқланишига *у* ва *ă* унлилари воситасида эришилгандир (ЎТЭЛ, 227).

Талгон–талқон сўзи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да шундай берилади: Қовурилган дон, қуритилган нон, сухари ва шу кабидан туйиб тайёрланган емиш. Ҳолва толқон ёғда қоврилган ун билан шакардан

тайёрланган толқон (ЎТИЛ, IV, 199). “Ўзбек тилининг этимологик луғати”да *талқон* сўзи қуйидагича изоҳланади: Талқон қовурилган донни туйиб тайёрладиган емиш, туйилган нарса. Қадимги туркий тилда шундай маънони англатган бу от *тал* феълининг “*янч*” маъносидан “такрор” маъносини ифодаловчи -қа қўшимчаси билан ҳосил қилинган шаклига -н қўшимчасини қўшиб ясалган (Девон, I, 412); ўзбек тилида а унлилари â унлиларига алмашган тал-+қа=талқа-)+н=талқан>тâлқân (ЎТЭЛ, 346).

Тутмоч сўзи Алишер Навоий асарларининг тўрт томли изохли луғатида “пишган таом тури; хамир оши; угра ош” деб таърифланади. (НАЛ, III, 262).

Буюк мутафаккир асарларида жинс тушунчасини ифодаловчи “овқат, егулик, емак” маъноларидаги сўзлар кўплаб учрайди.

Навоий баъзан форсча *хӯрдани* (озик-овқат, егулик) сўзини қўлласа, баъзан *емак, егулик, таом, атъима, қут, гизо, ағзия, акл, зод* каби сўзларни ишлатади. Мисоллар:

1. Емак. Бу сўзни Навоий ”овқат, таом, нон” маъносида қўллайди:

Очқа **емак** берса, ялангочқа тўн,
Юз тилаганларга мингу бирга ўн.

(“Ҳайрат ул-аброр”)

2. Егулик – “ейишга лойиқ нарса; озиқ-овқат, таом”:

Таиниъ қилур эрдик, **егулик** нима қайда
эдики, егаймен.

(“Насойимул - муҳаббат”)

3. *Таом* – емиш, овқат, егулик:

Сулаймон алайҳиссалом дедиким, бу таомлардинким, босилибтур, улча сенга кофийдур, егил. (“Тарихи анбиё ва ҳукамо”)

4. Атъима – овқатлар, емишлар:

Ейилгач улус олида **атъима**,

Ки тутқай бари жашин ичин ҳар нима.

(“Садди Искандарий”)

5. Қут — емак, овқат, озиқ:

Эл гулуси қилиб мени мабҳут,

Ғам кўнгулга ғизоу жонима қут.

(“Сабъаи сайёр”)

6. Ғизо – озық-овқат, егулик, таом:

¹ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4томлик. – Т., 1983–1986. Т. II. 151-б.

² Қошғарий М. Девону луғатит-турк. 1–3томлар. – Т., 1960–1963. Т. I. 51-б.

Малика айттиким, отам манга **гизо** сўн-
гак мағзидин ўзгаким наботин ун қилиб, анга
сепиб берур эрди. (“Тарихи мулуки Ажам”)

7. **Ағзия**— егулик, озиқ-овқатлар, таомлар,
ғизолар. Бу сўз арабча бўлиб, **гизо** сўзининг
кўплигидир:

Андоқки, бу неъмат ва **ағзиядан** фуқаро
ва масокин ва муқим ва мусофир маҳзуз
эрдилар. (“Холоти Паҳлавон Муҳаммад”)

8. **Акл** — емак, емиш; овқат:

Акл ила шурб айламагай рўзадор,
Лекин икинчига будур эътибор.
 (“Хайрат ул-аброр”)

9. **Зод** — озиқ-овқат; дастмоя; руҳий озиқ:

Оламга бидў эттим, оч ул юзни дамеким,
Зоди абад элтай чу борган била бордим.
 (“Хазойин ул-маоний”)

Кўринадики, Навоий ўз асарларининг
таъсирчанлигини ошириш мақсадида тилд-
аги синоним сўзлардан унумли фойдаланган.
Бу синонимик қаторга (**емак** — **егулик** —
таом — **атъима** — **қут** — **гизо** — **ағзия** — **акл** —
зод — **хўрдани**) мансуб лексемалар турли
тилларга мансуб сўзлар асосида ҳосил
қилинган: **емак**, **егулик** сўзлари асли туркий
сўзлар бўлса, **таом**, **атъима**, **қут**, **гизо**,
ағзия, **акл**, **зод** сўзлари арабча сўзлардир.
Хўрдани сўзи эса форс-тожик тилидан олин-
ган сўз ҳисобланади.

Навоий асарларида овқат маъносини анг-
латувчи **шилон** ва **чоштлиқ** сўзлари ҳам
қўлланган: **шилон** — умумий овқат; подшоҳ
зиёфати; **чоштлиқ** — нонушта билан тушлик
орасидаги овқат.

Инсон ҳаётида ноннинг ўрни алоҳида
аҳамият касб этади. Навоий асарларида **нон**
сўзи ва унинг синоними бўлган, қадимда
қўлланган **ўтмак** сўзи учрайди:

Кимки деҳқонлиг айлади пеша,
Даги **нон** бермак ўлди анга шиор.
 (“Маҳбуб ул-қуллуб”)

Ким қуруқ **ўтмак** сувга тўзраб есун,
Қурси хуру чашмаи ҳайвон десун.
 (“Хайрат ул-аброр”)

Кулча сўзи айрим шеваларда “новвой
нон” маъносида қўлланса, айрим шеваларда
“кичкина нон” маъносида ишлатилади. На-

воий асарларида ҳам кулча сўзи қўлланган.
Масалан: **Битта кулчани** икки бўлиб, ярми-
ни оч одамга берганни саҳий деб, ўзи емай,
ҳаммасини муҳтож одамга берганни аҳий
дўст деб бил. (“Маҳбуб ул-қуллуб”)

Луқма сўзи арабча сўз бўлиб, бир бурда,
бўлак, ютум; озгина, бир ютум, бир ошам таом
(ЎТИЛ, II, 512) маъносида қўлланиб, овқатга
нисбатан ҳам, нонга нисбатан ҳам қўлланили-
ши мумкин. Қуйидаги мисолда бу сўз ноннинг
бир бўлаги маъносида ишлатилган:

Муштаҳи эл юз эса нон бергали,
Луқма тотурмас тилабон мумтали.
 (“Хайрат ул-аброр”)

Арабча **қурс** сўзи ҳам “кулча нон” маъно-
сини ифодалайди.

Буюк мутафаккир асарларида “Муҳокамат
ул-луғатайн”да берилмаган бошқа озиқ-овқат
ва ичимлик номларини ифодаловчи сўзлар
ҳам ишлатилган. Улар жумласига **ҳалим**, **қо-
вурмоч**, **ош**, **газак**, **кабоб**, **буғро**, **жижиғлиғ**
каби сўзларни киритиш мумкин. Бундай лек-
семалар овқатнинг турларини ифодаловчи
лексемалар сифатида изоҳланади.

Навоий асарларида **ҳалим** сўзи ва унинг
синоними бўлган форсча **ҳариса** сўзи ҳам
қўлланган. **Ҳалим** — юмшоқ, мулойим; гўшт
ва оқланган буғдойдан узок қайнатиб пи-
шириладиган таом.

Қовурмоч сўзи ҳам озиқ-овқат номини
ифодаловчи лексемалар гуруҳига киради ва
у “қовурилган дон” маъносини англатади.

Хирман ерида тазарву дуррож,
Ер тобасидин териб **қовурмоч**.
 (“Лайли ва Мажнун”)

“Садди Искандарий” достонидан олинган
қуйидаги мисраларда озиқ-овқат номлари
гуруҳига кирувчи иккита лексема қўлланган:
ош ва **газак** сўзлари (газак май ичгандан
сўнг тановул қилинадиган енгил таом).

Емакка улус майли бўлгонда фош,
Газак ўртадин чиқди, тортилди **ош**.

Ўзбек тилида, хусусан, эски ўзбек тилида
ҳам **ош** сўзи иккита маънода: умуман, ҳар
қандай овқат, таом маъносида ва ошнинг
бир тури — палов маъносида қўлланади.

Бундай ҳолатда мазкур сўз билан боғлиқ метонимик кўчим юзага келади.

*Меъда ўзи хурди доғи **ош**ни,*

*Ҳазм қилур йўқки **ушоқ** тошни.*

(“Ҳайрат ул-аброр”)

***Ошига** ким солса қилиб зийнат ши,*

Зардагу шалғам киби олтун қумуш.

(“Ҳайрат ул-аброр”)

Кабоб (форсча – кўрада пиширилган гўшт). Асосан, гўштни сихга тортиб, кўрага териб, чўғ дамида пишириладиган таом, шунингдек, тандирда ёки қозонда ҳам тайёрланадиган таом. (ЎТИЛ, II, 289). Навоий асарларида **кабоб** сўзини ҳам учратамиз:

Мунунг юзида май бати лали ноб,

*Ичинда анинг бурдаган бат **кабоб**.*

(“Садди Искандарий”)

Буюк мутафаккир асарларида таом турларидан бири бўлган **буғро** сўзи ҳам қўлланади. Навоий асарлари юзасидан тузилган Луғатларда бу сўзнинг таом тури эканлиги айтиладию, лекин қандай таом эканлиги изоҳланмайди (НАЛ, I, 343).

*Бир кун Гавҳаршодбегим мадрасаси толиби илмлари бир боғда суҳбат тутуб, **буғро** пиширадур эрмишлар.* (“Хамсат ул-мутахаййирин”)

Маълумки, сўзлар каби сўз бирикмалари ҳам бирор-бир предмет ҳамда воқеа-ҳодисанинг номини ифодалаб келади, яъни номинатив вазифа бажаради. Жинс белгисининг номини ифодаловчи сўз билан тур белгисининг номини ифодаловчи сўзнинг эксплицит тарзда бирикуви асосида ҳосил бўлган сўз бирикмаси ёрдамида тур тушунчасининг номи ифодаланади¹. Худди шундай ҳолатга Алишер Навоий асарларидан мисол келтираамиз: *Агар эт топилмаса, **жижиглиг ош** пишириб, фуқарога бергайлар.* (“Вақфия”)

Ош сўзи умуман таом маъносини ифодалаб, жинс номи сифатида келади. Келтирилган мисолда жинс номини ифодаловчи *ош* сўзи *жижиглиг* сўзи билан бирга қўлланиб, яъни сўз бирикмаси ҳосил қилиб, овқатнинг бир тури, яъни *гўжа ош* маъносида қўлланган.

Гўжа – ўғир (кели)да туйиб оқланган жўхори (оқ жўхори)дан тайёрланадиган суюқ овқат.

Шунингдек, *угра ош*, *туппа* маъносидаги ***ушоқ ош*** сўз бирикмаси ҳам юқоридаги каби сўз бирикмаси ҳолатида таомнинг бир тури маъносида қўлланилган.

Навоий асарларида ***умоч*** сўзи ҳам қўлланади:

*Тинч кўнгул била явгон **умоч** яхшироқким, такаллуф ва машаққат била қандий кулоч.*

(“Маҳбуб ул-қулуб”)

Демак, гипероним (жинс маъносини ифодаловчи сўз) билан гипоним (тур маъносини англатувчи сўз)лар ўзаро жинс-тур муносабатида бўлади. Алишер Навоий асарларида жинс тушунчасини, умуман емиш, овқат маъносини ифодаловчи *емак*, *егулик*, *таом*, *атъима*, *қут*, *гизо*, *ағзия*, *акл*, *зод* каби сўзлар, тур тушунчасининг, яъни овқатнинг бир тури маъносини ифодаловчи *ҳалим*, *қовурмоч*, *кабоб*, *ош*, *газак*, *буғро*, *қўмоч*, *умоч*, *жижиглиг ош*, *ушоқ ош* каби лексемалар қўлланган.

Таом сўзи жинс тушунчасини ифодаловчи сўз сифатида *қўмоч*, *умоч*, *ҳалим*, *кабоб* сўзлари билан боғланади. Бу қатордаги *таом* сўзи марказий, бош сўз сифатида шу жинсга нисбатан тур тушунчаларининг номларини ифодалаб келувчи сўзларнинг барчасини ўзига бириктириб кела олади. Айни замонда ***таом*** сўзи бутун тушунчасининг номини ифодаловчи луғавий бирлик сифатида шу бутунлиكنинг таркибий қисмлари номини ифодаловчи *туз*, *сув*, *гўшт*, *ёғ* сўзлари билан боғланиб, бир лексик-семантик қаторни ҳосил қилади. Демак, *таом*, *қўмоч*, *умоч*, *ҳалим*, *кабоб* сўзлари ўзаро жинс-тур муносабатини ифодалаш асосида боғланган сўзлар қаторини ҳосил қилса, *таом*, *гўшт*, *ёғ*, *сув*, *туз* сўзлари орасидаги ўзаро алоқа бутун-бўлак муносабатидир.

Бутун-бўлак муносабати ҳақида гап кетганда маълум бир овқат ва уни тайёрлаш учун кетадиган масалликлар ҳақида сўз юритилади. Масалан: *кабоб* асосан гўшtdан тайёрланса, *қовурмоч* дондан тайёрланади. *Ҳалим* таркибида гўшт ва буғдой бўлса, *жижиглиг ош* асосан жўхоридан тайёрланади.

Овқат маъносини ифодаловчи сўзлар *емоқ*, *пиширмоқ* каби феъллар билан ҳамда

¹ Сафарова Р. Лексик-семантик муносабатнинг турлари. – Т.: Ўқитувчи, 1996. 10–11-б.

пиширувчи шахс маъносини англатадиган сўзлар билан боғланади. Навоий асарларида озик-овқат маъносини билдирувчи сўзлар билан боғланадиган *бовурчи, баковул, бишурмак, ваирабу, тотмоқ, қўймоқ, жизубиз* каби сўзлар ҳам гоҳ ўз маъносида, гоҳ кўчма маънода қўлланган.

Хулоса қилиб айтганда, Алишер Навоий асарларида қўлланган лексемаларни мавзуй гуруҳлар асосида ўрганиш тезаурус луғатлар яратиш учун кенг йўл очиб беради.

ФОРС-ТОЖИКЧА ЛУҒАВИЙ БИРЛИКЛАРДАН ШАКЛЛАНГАН ОРОНИМЛАР

БЕГИМОВ ОДИЛ

Филология фанлари номзоди, доцент, ҚарМШИ

Аннотация. Мақолада форс-тожик тилидан келиб чиққан оронимлар, шунингдек, бошқа тилларга оид лексик бирликлардан форс-тожик тили қонуниятлари асосида шаклланган оронимларнинг яшалиш хусусиятлари тадқиқ қилинади.

Таянч сўз ва иборалар: ороним, ареал, унсур, тоғли ҳудуд, ўзлашиш жараёни, эроний тиллар, туб сўз, қўшма сўз, изофали бирикма, содда гап, гибрид оронимлар, индикатор.

Аннотация. В статье исследуются особенности образования оронимов персидско-таджикского происхождения, а также оронимов, сформировавшихся на основе закономерностей персидско-таджикского языка от лексических единиц, относящихся к другим языкам.

Опорные слова и выражения: процесс заимствования, иранские языки, однокоренное слово, сложное слово, изофетная конструкция, простое предложение, гибридные оронимы, индикатор.

Summary. In this article there are investigated the particularities of the formation of the oronyms from Persian-Tadjik origins, as well as, the oronyms forming on the base of the regularities of Persian-Tadjik languages from lexical units referring to other languages.

Keywords and expressions: the oronyms, areal, element, mountainous regions, Persian languages, root word, compound word, phrase, simple sentence, hybrate oronyms, indicator.

Форс-тожик тилига тегишли луғавий бирликлардан ташкил топган оронимлар Жанубий Ўзбекистон оронимиясида миқдор жиҳатидан ўзбекча оронимлардан кейинги ўринда туради. Уларнинг тарқалиш ареали анча кенг, қўлланиши ҳам бирмунча фаолдир. Айниқса, тоғли ҳудудларда яшовчи тожик тилида сўзлашувчи аҳоли нутқида, шунингдек, улар билан қўшни яшовчи ва яқин ижтимоий-лисоний муносабатда бўлган ўзбек тилида сўзлашувчи аҳоли нутқида бу хусусият яққол кўринади. Тўпланган оронимик материалларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, форс-тожикча ёки форс-тожик тилига тегишли унсурлардан ташкил топган оронимлар-

нинг миқдори сезиларли даражада. Уларнинг катъий тарқалиш чегарасини белгилаш ва қўлланиш частотасини аниқлаш анча мушкул. Чунки, ўлканинг барча туманлари ҳудудлари бўйлаб тожикча ёки тожик тили морфемалари билан шаклланган оронимлар тарқалганлигини кўриш мумкин.

Маълумки, эроний тилларда сўзлашувчи халқларнинг бир вакили сифатида тожик халқи қадим ўтмишдан бери туркий тилда сўзлашувчи халқлар, жумладан, ўзбеклар билан бирга, аралаш яшаб келмоқда. Бу ҳаёт тарзи, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий алоқалар замирида икки тиллилик муносабатлари вужудга келган. Бу муносабат-

